

KoncentraciAKE lagerja

Gerhard Baumgartner

Buti zorasa | “Gypsykano” Lagero Lackenbach | O Ghetoo Lodz thaj o Exterminaciako-Lagero Chelmno | Koncentraciako-Lagero k-o Auschwitz-Birkenau | Persekucije and-e phuvja uštavde Germaniatar

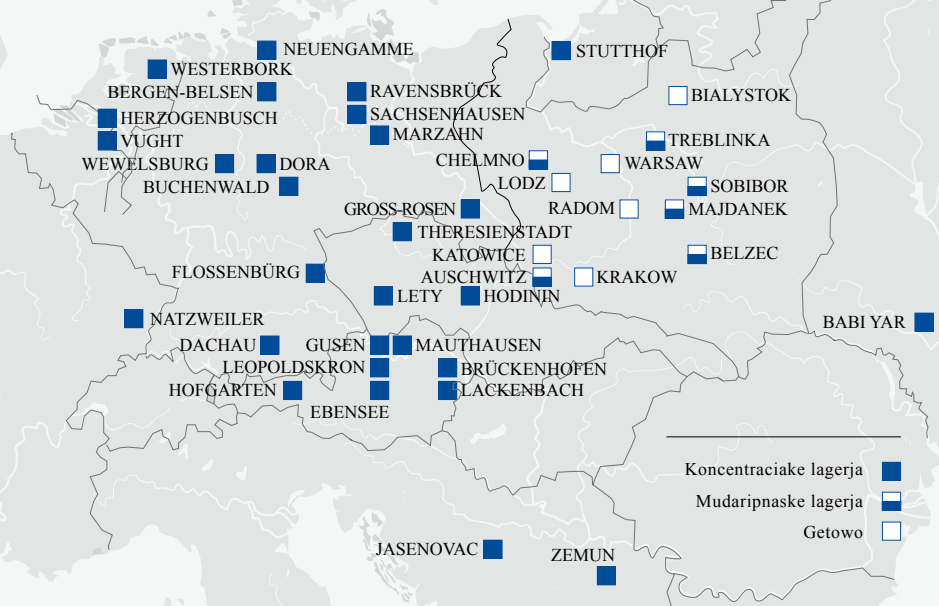
➤ *Ovindoj jekh komparativo xarni/skurto vrama kaj barile e zorake akcie tradine mamuj e roma, andar 1938 orde e roma andar o Germanikano Rajxo, andar e phuvja uštavde le Germaniatar thaj andar e thema asociime sas deportime, phandle thaj mudarde. Andar 1945, jekh andar štar roma save traisarede and-i angli-maripnaski perioda areste viktima le nacional socialistikane persekucienge.*

O NUMERO E ROMANE VIKTIMENGO

O numero e romane viktimgo ando Holo-kausto mekel jekh than xamimasko maškar e historiancurja thaj e minoritetake aktivisturja. E maj anglune estimacije kaj phenen ke 500.000 roma sas viktime e nazistikane persekucijake, sas čačimaste but bare thaj na sas konfirmisarde katar e rodimata a saentisturjenge. Ži akana sas arakhle konkreto historikane dokumenturja vaš 50.000 viktime ande Germaniako Imperiumo thaj ande phuvja okupisarde katar e Germania thaj aver 50.000 ande thema phiravde katar e fascisturja satelito guvernurja e Imperiumoske. But andar e surse thaj e arhivake materialurja si bisaste thaj na-i konkludento, o sasto numero e romane viktimgo aresel k-o minimum 250.000.

KONCENTRACION LAGERJA, MUDARIPNASKE LAGERJA, GETOWOURA (1936-1945)

III. 1 (Vossen 1983, p. 87; Tcherenkov/Laederich 2004, p. 161)

ANGLOALAV

E phare persekucian le romengi e germanikane nazisturendar – thaj aver fasčisturendar – sas lan kokala ande trin distinkto karakteristike le evroputne godisaripnaske thaj politikake and-i angluni dopaš le 20 šeliberšeski. O tradicionalo anti-“gypsismo”, jekh komplekso xamipen (mikstura) socialo anglogodimatengo – sar si i ideja ke e “gypsyura” phiraven khanile nasvalimata vaj ke čoren xurden kanagodi daštisaren – sas buxles akceptime and-i

Evropa. And-o rano 20-to šeliberš kadaja sas xamime jekhe dilikane formasa rasismoski, kaj patjalas pes ke o kadja-phendo “anti-socialo phiravipen/komportamento” si jekh karakteristika varesave grupurengi populacienge. Jekh trinto vasni karakteristika le mekanismoski le persekuciako – andino le germanikane nazisturendar palal avilipen k-i zor and-o 1933 – sas o sistemo le kadja-phende “preventivo maripnaske mamuj e deliktura”, savo putrelas drom le autoriteturenge te len thaj te thon and-o phandipen kasgodi saves

von dikhenas les sar “potencialo khamnilo” vaš i societeta, vi te na kerdas nijekh bilačipen vaj delikto.

O pharo ekonomikano trujalipen/klimato andar e maškar-maripnaske berša and-i Evropa kerdja kaj maj dur te barjon e čingarmata maškar e roma thaj e gaže ande but evroputne thema. Special and-i Maškarutni thaj Divesutni Evropa but roma traisarde vaj sar itineranto artizanura vaj sar butjarne and-i agrikultura. And-i vrama le kadja-phende “krizaki” katar o agor le beršesko 1920 ži k-o anglunipen le

Buti zorasa

“Gypsykano” Lagero Lackenbach

O Ghetoeo Lodz thaj o Exterminaciako-Lagero Chelmno

Koncentraciako-Lagero k-o Auschwitz-Birkenau

Persekucije and-e phuvja uštavde Germaniatar

III. 2

Andre ande jekh baraka andar “gypsykano lagero” and-o Auschwitz-Birkenau. O lekhipen/inskrIPCia opre phenel : “Sei ehrlich” (“Ov pakivalo”)

(katar Nečas 1999, p. 96b)

III. 3

Paula Nardai, jekh Romni andar Oberwart, Austria, serel o trajo pirre familiako k-o Auschwitz-Birkenau:

“Mirro dad sas othe, mirri dej, mirri phen dešuoxta beršengi, me thaj mirro phral enja beršengo. Thaj vi mirro phral o maj baro, savo kerdja buti and-o Kiel. Mirri daj – jekh čhon, šaj phenav, jekh čhon ačhili živdi. Mirre dades marde les odobor zorales ke korilo. Sas othe jekh baraka savi phenenas lake ‘Lazarett’ (nasvalo than) – te thonas thut othe, nijekvar nimaj inkljosas. Mirri phen geli and-i kuxnija, lile lan te šužarel pičoke/kolompirja. Thaj mirro phralorro, sas angluni var kana vov trubulas te kerel buti. Me semas avri, meklem les korkoro and-i baraka, geljomas avri detexarinate, k-o ‘Außenkommando’ (i trupa avrjal), semas k-i buti, thaj kana avilem khere, so dikhav? O xurdo nanaj nikaj. Pučlem okolaveren: ‘Kaj si o xurdo?’ – ‘Lile les avri’. Lile le xurden thaj ingerde len k-e gazipnaske kamere. Thaj me ni semas mukle te džav avri. Ni-aštisalem te džav te phučav khanikas, kaj ni semas mukli invkljav andar i baraka k-o agor levaxtesko. Numaj ‘zum Abzählen’ (vaš o ginimos).”

(katar Romani Patrin 2/1998, p.10)

beršesko 1930, but roma xasarde e tradicionalo butja kaj anenas lenge love thaj aresle te mangen publiko ažutipen thaj sastipnasko grižimos. Ama, but gava thaj diza sas kidine-vasteske k-o lačharipen kadale lovikane problemako – phenindoj ke e “gypsyura” nanaj kotor lenge populaciako – thaj zumavde te den len avri karing aver thana. E germanikane thaj austrikanke policije astardile te registrisaren le romen ande “Zigeunerlisten” (“gypsyenge” liste) thaj te keren lenge slike/foto thaj te len lenge najenge pečati (amprente) but anglal te aven e nazistura k-o šerutnipen, liste save maj dur fal pes ke sas fatalo bute ženenge save sas registruime kadja.

Kadala faktorja sas i baza vaš o barjaripen le čhingarimasko/persekuciako le “gypsyurengo” palal o avilipen le nažisturengo k-o šero aba and-o 1933 e roma sas spidine zorasa te nakhen perdal i sterilizacia thaj and-o 1935 jekh specia-lo zakono na maj mekla e prandesaripnata maškar e “gypsyura” thaj e “arianja”. Maškar 1936 thaj 1938 kerde pes e duj centralo institucije vaš i persekucia le romengi, o “Rassehygienische Forschungsstelle” (Rodipnasko Centro vaš i Rasiolo Higiena) thaj o “Reichszentrale für die Bekämpfung des Zigeunerunwesens im Reichskriminalpolizeiamt” (Rajxosko Centro vaš o Maripen mamuj i Gypsykani Phukni and-o Rajxosko Ofiso la Kri-

minalo Policiako). E thaneske rapnata na numaj ke ažutisarenas kadala politike mamuj e roma, ama butivar sigjarenas le centralo institucijen te keren maj sigo thaj te zurjaren e akcije, sar si, misaljake, and-o but prinžardo nazistikano pamfleto “Gauleiter” andar Burgenland, le Thobiasosko Portscy. And-o 1938, o Heinrich Himmler – šerutno k-o SS (“Schutzstaffel”, Protektivo Squadrono) thaj Rajxosko-šefo le germanikane policiako – dekretisarda o “lačharipen le gypsykane problemako” perdal e “rasialo principija” thaj and-o 1939 signosarda jekh specia-lo dekreto kaj spidel e romen te meken o phiripen thaj te ačhon and-e diza kaj bešenas ande kodi vrama.

BUTI ZORASA

Astarindoj andar o 1938 thaj 1929, “Rajxosko Ofiso le Kriminalo Policiako” dia ordino kaj 3000 murša thaj žuvlja, save daštinas te keren buti fiziko phari, te oven deportime ande koncentraciake lagerja. Le Himmleros trebnas les kadala prizonierja vaš o keripen jekhe industriako kontrolime katar o SS. O Berlino sas kerdo te patjal ke e roma na-s te keren lači buti aver čhandes (aver felo). Ama

kadaja sas doš. Palal o liipen le Austriako katar o Germanikano Rajxo e roma ni maj sas mukle te žan maj dur nesave tradicionalo butjenca, sar si o bašavipen and-o publiko. O maripen kerdja te barjol i industria le labnengi/armengi, thaj e roma arakhle butjake and-e fabrike, and-o keripen le thanengo thaj and-i agrikultura. Vi o Styrian “Gauleiter” Uiberreither kritikisarda e rezultura kadale deportacienge, ama ažutisarde len pe rasialo motivacije: “Vi kaj kadala si korrekt angažime gypsyura, save naj ni ka-

save kaj na kamen te keren buti, thaj ni na kerde deliktura/bilačhimata thaj nanaj xič jekh pharipen vaš i societeta, me dav ordino te oven thode ande zorake butjake-lagerja, liindoj and-o dikhipen ke jekh gypsy – sar jekh savo si avri andar Volksgemeinschaft (e manušengi komuniteta) – si sadajekh thaj orkana asocialo.”

And-o 1940, o Himler dia ordino kaj aver grupo pretele 2500 romengo (šeral sintura) andar e phuvja le Germanikane Rajxoske te oven deportime and-o Generalo Protektorato and-i akanutni Polša.

III. 4

“Einweisungs-Übersicht” (“Internimasko dikhpen”) and-o getowo Lodz, 13 novembra, 1941, lista panže transporturengi “maj 4996 živde, 11 mule gypsyurenca”, phenin-doj vi ke “11 mule gypsyura mule and-i vrama le transportosa le trinosa.”

III. 5

Barbara Richter, jekh čexikani ačhili-živdi katar o lagero Auschwitz:

“Semas inkerdi šov čhon k-e policiaki stacia thaj pala’ kodoja bičhaldi k-o Auschwitzo (reslem othe and-o 1 mars, 1943). Duj roma zumavde te našen, ama sas astarde, marde thaj umblavde. Maj palal kodo, mirri familia sas slobodime katar Letting, anda kodo kaj i familia Richter sas jekh barvali familia and-i Boemia. Mirri dej avili k-o Auschwitz voluntar. Ande jekh dives dine man biš-thaj-panž čalavimata jekhe čuknjasa-morthjaki, kaj dinem cerra manro jekhe neve-avindes. Ande jekh dives dikhlem i Elisabeth Koch sar mudarda štare xurdorre roma, kaj xale o xabe kaj ačhilosas. Aver var bešlam duj časura anglal o krematorium, ama and-o paluno momento bičhalde amen palpale and-e barake. Semas mardi le čuknjasa-morthjagi jekh aver var, kaj lilem manro katar jekh prizonieri mulo. Trinvar lile mange rat. O dr. Mengele inženktisarda man malariasa. Pala’ kodoja semas and-o nasvalo than mirre kakesa. Nesave roma ligarde man ande jekh aver than vorta anglal savorre nasvale, andar o nasvalo than, dikh athe vi mirre kakes, te oven mudarde.”

(katar Crowe, p.51)

Anlage II

S. 13. - Form. 1. Litzmannstadt, den 13. 11. 1941.

Einweisungs-Übersicht
(Zigeuner)

Nr.	Einfahrt				Ausfahrt	
	Tag	Platz	Zeit	Tag	Zeit	Ort
1	5.11.41	11.00	5.11.41	15.35	5.11.41	39 Min.
2	6.11.41	11.00	6.11.41	17.30	7.11.41	30 Min.
3	7.11.41	11.00	8.11.41	18.30	9.11.41	30 Min.
4	8.11.41	11.00	8.11.41	19.30	9.11.41	30 Min.
5	9.11.41	11.00	9.11.41	19.25	9.11.41	10 Min.

Anzahl der eingewiesenen Zigeuner:

1. Transport von Hartberg	993 lebende, 2 tote Zigeuner
2. " " " " " " " " " " " "	1 000 Zigeuner,
3. " " " " " " " " " " " "	1 000 " "
4. " " " " " " " " " " " "	992 lebende, 8 tote Zigeuner
5. " " " " " " " " " " " "	1 000 " " " 1 toter "

5 Transporte insgesamt 4 998 lebende, 11 tote Zigeuner.

Die 11 toten Zigeuner starben während des Reisezugsabmarsches.
 Gepäck der Zigeuner: durchschnittlich 50 kg.

“GYPSYKANO” LAGERO LACKENBACH

And-o 23 novembra 1940, sas kerdo o “gypsykano lagero Lackenbach” and-o than jekhe fermako. O lagero sas administrime le ofisostar le kriminalo policiako andar Viena, e pokinimata ovindoj ulavde maškar e distriktosko raipen/administracia andar Bruck an der Leitha, Eisenstadt, Lilienfeld, Oberpullendorf, St. Pölten thaj Wiener Neustadt, thaj e komunalo administracia le foroski Viena, proporcional le numerosa le phadadengo avile andar svako distrikto. E roma phandle trubunas te živten and-e maj primitivo kondicije ande thana kaj kidenas pes e giva thaj and-e štale le fermake, thaj sas thode zorasa te keren buti ande verver thaneske antreprise. Ande “normalo” kondicie, o numero le manušengo thode/internime and-o Lackenbach žalas katar 200 k-e 900 žene, jekh trinipen andar lende ovindoj xurde. K-o maj baro numero 2335 phadadengo reslo pes an-o 1 novembra 1941. Avrjal 4000 romendar internime and-o Lackenbach, pretele 2000 sas deportime k-o getowo Lodz thaj k-o mudaripnaske lagero Chelmo and-i tomna le beršeski 1941. Numaj nesave šela romenge ačhile živde thaj

dikhle o slobodipen andar o lagero Lackenbach, e sovietikane trupendar and-o aprili 1945. Mamuj e bipatjamne bilače standardura živipnaske, higienake thaj xamaske, e roma phandade and-o lagero Lackenbach sas spidine k-i buti zorasa. Von sas lile kiriasa ververe butjende avrjal, sar si and-e veša, k-e agrikulturake ferme, te vazden khera, ande jekh ferma kaj barjarenas pes kerme kežake, vaj sas bičhalde te keren buti k-e projektura le publiko dromenge. Lengo potinipen sas lilo le administraciatar le lageroski, e roma liindoj numaj “love pusukjake”. E tikne uštavipnata le disciplinake sas potinde maripnasa, biagorutne nominalo apelurenca thaj bidiipnasa xamasko. And-o 1942, e but-bilače kondicia vazdipen jekhe bare epidemiako, savi mudarda bute phandaden andar o lagero. Maškar 1940 thaj 1945, jekh totalo 237 manušengo xasarde pengo živipen and-o lagero Lackenbach.

O GHETOWO LODZ THAJ O EXTERMINACIAKO- LAGERO CHELMNO

And-o 1 oktobra 1941, o Heinrich Himmler dekretisarda i deportacia 5007, buter avstrijane, romengi k-o

getowo Lodz (“Litzmannstadt”). E potinipnata/kostura kadale deportaciengas sas ulavde maškar o “Reichssicherheitshauptamt” (Šerutno Ofiso vaš e Rajjoski Sekuriteta) andar o Berlin thaj i regionalo socialo grižipnaski administracia. E žene kaj sas te oven deportime sas selektive kana našti kerenas buti, kodola “kaj na sas jekh pharipen vaš o šocialo grižimos” sas mukle. Saste familie sas deportime khetanes, maškar lende 1689 xurde, ovindoj maj but sar dopaš andar o totalo numero le deportimenengo. 613 deportime mule and-e anglune kurke and-o Lodz, bare febratar. And-o decembra 1941 thaj januara 1942 e roma save inke sas živde sas mukisarde k-o eksterminaciako/mudaripnasko lager pašal Chelmo thaj sas gazime odothe. And-o trinto-čhon (mars) le beršesko 1942 o ofiso le kriminalo policiako katar Graz dia ordino kaj sa e manglimata katar e njamurja te oven tradine k-o “Reichssicherheitshauptamt” (Šerutno Ofiso vaš e Rajjoski Sekuriteta), thaj te na phagel e avinde manglipnata le argumentosa ke and-o kazo sarre ženengo “palem-thanjarde” k-o Lodz namaj dia pes nijekh xakaj/čačipen k-i vizita. Ke kodi vrama sa e avstrijane roma deportime k-o Lodz aba sas mule. [III. 4]

KONCENTRACI-KO-LAGERO K-O AUSCHWITZ-BIRKENAU

Palal bare diskucie dikhindos i kadja-phendi "gypsykani politika", o Himler dia ordino k-i deportacia sarre "zigeunerische Personen"-engi ("gypsikane ženengi") and-e koncentracion legerja. O registraciako-lil le "gypsykane lagerosko" katar Auschwitz-Birkenau registrisarda 10649 žuvlja thaj 10094 murša phandle, but andar lende xurde. Duj trinpnata andar e roma phandle sas astarde and-i Germania thaj and-i Austria, opra 20 procentura avile andar Boemia-thaj kaj 6 procentura andar i Polša. Ande svako dives, prizonierja nasvale thaj slabo merenas thaj sa palem baro numero nasvale prizonierjengo sas bičhalde k-e gazipnaske kamere/sobe, maškar lende jekh baro numero germanikane thaj austrikane romengo, and-o 12 maj 1943. Ži k-o agor le beršesko 1943, 70 procentura andar e prizonierja katar o "gypsykano lagero" aba sas mule. Karing o agor katar o july, 1944, sarre internime/phandle andar o "gypsykano lagero" katar Auschwitz-Birkenau, save inke patjalas pes ke si lače butjake, sas bičhalde and-aver koncentracion legerja thaj thodine te keren buti zorasa and-e fabrika thaj industrialo uzine.

And-o 1 avgusto 1944, e SS trupe trujaljarde o "gypsykano lagero" thaj and-i avindi rjat sa e prizonierja save ačhilesas and-o "gypsykano lagero"

sas mudarde and-e gazipnaske kamere. [Ill. 3,5]

PERSEKUCIJE AND-E PHUVJA UŠTAVDE GERMANIATAR

And-i vrama le germanikane uštavipnaske le ratutne regionurengo andar USSR, and-o 1941, xiljade roma sas mudarde and-i bute-manušenge mudaripnata khetanes le židovjenca thaj le komunistikane funkcionarjenca. Sa ande kodova berš, trupe le germanikane "Wehrmacht"-oske (militaro) mudarde xilajde romenge and-i Serbia thaj sa ande kodi vrama germanikane force policiake mudarde bi-dinde romen and-i Polša.

Maškar 1944 thaj o anglunipen le beršesko 1945, xiljade sovakitika thaj austrikane roma sas mudarde vaj deportime and-e koncentracion lagerja. Roma specialo andar Telutno thaj Ratutno Ungriko Them sas lile le ungrikane faščisturjendar thaj tradine, and-o meripnasko maršo, k-o centralo lagero k-i Csilla, paš-i diz Komárom and-o Upruno Ungriko Them, katar e ačhile žuvinde sas deportime katar o germanikano SS. But ungrikane roma save ačhilesas živde sas mudarde e germanikane trupendar thaj e ungrikane fascisturendar k-o anglunipen le beršesko 1945, kana von resle te len palpale, pe skurto vrama, e teritorija save aba sasas okupime le sovietikane trupendar save sa avenas. And-i Slovakia o guvernino kerda jekh "gypsykano lagero" k-i Duni-

ca nad Váhom, kaj pretele 800 manuša sas thode ande zurales-bilače kondicije thaj maj palal mudarde vaj deportime.

Andi Rumunia thaj Kroacija, i persekucia le romengi telal e faščistikane guvernura satelito le Germanikane Rajxoske sas sa kadja phari thaj jagali. E estimacije le viktimenge andar o kroacikano koncentracion lagero katar Jasenovac paroven pes but, ama o generalo numero le kroacikane romengo save pele viktima le Samudaripnaske/Holokaustoske dašti te ovel thodo k-o minimum 25000. Sa kadja problematiko si e verver estimacije le romenge viktime. Pretele 25000 rumunikane roma sas deportime and-i Transnistria, but andar lende probabil ni maj ačhile živde. O numero le romengo andar Bulgaria deportime and-i Transnistria si vi maj vago/ biprinžardo. Pe jekh rig, e rodipnata pe kadava tragično evento sas le deše beršenca bi kerde, thaj pe aver rig o numero le viktimengo kadale fesčistikane regimurjenge sas but barjardo le komunistikane propagandatar palal 1945.

Po trajo le romengo andar phuvja uštavde le Germaniatar kerde pes numaj marginalo rodipnata, sar sas vi o trajo le romengo thaj sinturjengo andar e baltiko thema: Estonia, Latvia thaj Lituania. Vaš e Germaniatar uštavde Danemarkake, Norvegoske, Greciake thaj Bulgariake istorikurjana arakhle nijek dokumentacia pe sistematiko deportacia thaj mudaripen le romengo.

BIBLIOGRAFIA: **Crowe, David M. (1995)** *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. London / New York: Tauris | **Długoborski, Waclaw (ed.) (1998)** *Sinti und Roma im KL Auschwitz-Birkenau 1943-1944. Vor dem Hintergrund ihrer Verfolgung unter der Nazi Herrschaft*. Oswiecim | **Freund, F. / Baumgartner, G. / Greifeneder, H. (2004)** *Vermögensentzug, Restitution und Entschädigung der Roma und Sinti*. Wien: Oldenbourg | **Ioanid, Radu (2000)** *The Holocaust in Romania. The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime 1940-1944*. Chicago: Dee | **Kenrick, Donald (ed.) (1999)** *In the Shadow of the Swastika. The Gypsies during the Second World War 2*. Hatfield: University of Hertfordshire Press | **Nečas, Ctibor (1999)** *The Holocaust of Czech Roma*. Prague: Prostor | **Tcherenkov, Lev / Laederich, Stéphane (2004)** *The Roma. Volume 1. History, Language and Groups*. Basel: Schwabe | **Vossen, Rüdiger (1983)** *Zigeuner. Roma, Sinti, Gitanos, Gypsies zwischen Verfolgung und Romantisierung*. Frankfurt am Main: Ullstein. | **Zimmermann, Michael (1996)** *Rassenutopie und Genozid. Die nationalsozialistische „Lösung der Zigeunerfrage“*. Hamburg: Christians